

ერთი ეპიზოდი ხიხანის ციხის ისტორიიდან

ხიხანის ციხე, რომელიც შუა საუკუნეებში აბუსერისძეთა ძლიერი საგვარეულოს საკუთრება იყო, მაღალმთიანი აჭარის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლია. წერილობითი წყაროების მიხედვით, XI ს-ის შუა ხანებისათვის აბუსერისძენი ფლობდნენ: არტანუჯს, ციხის-ჯვარს, აწყურისა და ხიხანის ციხეებს.¹ ამ პუნქტების მფლობელი აბუსერისძენი ეკონომიკურად დიდად შეძლებული და პოლიტიკურადაც საკმაოდ გავლენიანი საგვარეულო იყო. მათი ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი გახლდათ XIII ს-ის ცნობილი მწიგნობარი და მეცნიერი ტბელი აბუსერისძე.

ხიხანის ციხე მდებარეობს არსიანის ქედის ერთ-ერთ განშტოებაზე, ხიხანისწყლის მარცხენა მხარეს, აჭარა-შავშეთის საზღვარზე მთებით გარშემორტყმულ მაღალ კლდეზე (გეოგრაფიული კოორდინატები: X 0296895, Y 4601756) (ტაბ. I_{1,2}, II). ციხემ მკვლევართა ყურადღება ჯერ კიდევ XIX ს-ში მიიპყრო (გ. ყაზბეგი, პ. უფაროვა, თ. სახოკია, ზ. ჭიჭინაძე). შემდგომში ციხის შესწავლაში დიდი წვლილი შეიტანეს ხ. ახვლედიანმა და შ. მამულაძემ. 2013-2017 წლებში, აჭარის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს თაოსნობით, ხიხანზე განხორციელდა არქეოლოგიური გათხრები, რომლებიც შეეხო ციხის ეკლესიას, სასახლეს, მარნებს, კოშკს და სხვ. (ტაბ. III). გათხრების შემდეგ ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნა ციხის ნაგებობათა არქიტექტურაზე, სამშენებლო ხელოვნებაზე; დაზუსტდა შენობათა გეგმები, ზომები; შესწორდა ციხის გენგეგმა; დამუშავდა გათხრებისას მოპოვებული მრავალფეროვანი არტეფაქტები და სხვ. გათხრების შედეგად აღმოჩენილმა მასალამ რიგ შემთხვევაში სრულიად ახლებურად დასვა და გადაწყვიტა ციხის ისტორიის მანამდე ბურუსით მოცული საკითხები. გაირკვა, რომ ხიხანის კლდოვან მთაზე ციხის პირველი ნაგებობები უკვე X ს-ში ჩნდება. XIII ს-ის შემდგომ ციხეზე ინტენსიური ცხოვრების კვალი თანდათან ქრება. ხიხანის განვითარებული შუა საუკუნეების ნაგებობების შესახებ არაერთი ნაშრომი გამოქვეყნებული.² ამიტომ მათზე სიტყვას აღარ გავაგრძელებ.

განვითარებული შუა საუკუნეების ნაგებობების გარდა, ციხეზე გაითხარა მოგვიანო ხანის შენობები, რომლებიც არ გამოირჩევიან თავისი მასშტაბებითა

¹ მატიანე ქართლისა, გვ. 300.

² მინდორაშვილი, ხიხანის ციხეზე 2013 წელს ჩატარებული, გვ. 132-183; მისივე, ხიხანის ციხეზე 2014-15 წლებში ჩატარებული, გვ. 323-379; მისივე, ხიხანის ციხის ისტორიიდან, გვ. 122-140; მისივე, ხიხანის ციხე.

თუ არქიტექტურული იერსახით. თუმცა, ისინი დაკავშირებული ჩანან ციხის ისტორიის მნიშვნელოვან ეპიზოდთან და ამ მხრივ საინტერესოდ გამოიყურებიან (ტაბ. II, III_{2,7}, IV). აღნიშნული ნაგებობები პირობითად ორ ჯგუფად შეიძლება დაიყოს: I. შენობები გამათბობელი საშუალებების გარეშე და II. ბუხრიანი შენობები.

I ჯგუფის შენობები ხუთია. მათგან ოთხი, კვადრატული გეგმის მინურია, და მშრალი წყობითაა ნაგები. ზომით პატარებია (ფართობი — 2,35x2,40, 4,80x4,50, 4x3,70 მ.) (ტაბ. III_{3,7}). მეხუთე შენობა ციხის ცენტრალურ ნაწილში გაითხარა. იგი გალავანზე მიშენებული ოვალურკედლიანი მინურია (5x3,40 მ.) (ტაბ. III₃). ყველა ნაგებობა ციხის გალავნით შემოფარგლულ ტერიტორიაზეა განლაგებული. მათში არქეოლოგიური მასალა იშვიათად ჩნდებოდა. თუმცა, ზოგიერთში გამოვლინდა კერამიკის რამდენიმე ფრაგმენტი — კეცი, სამარილე, დოქი და სხვ. (ტაბ. III₆). არქეოლოგიური მასალის სიმრავლით გამოირჩევა ოვალურკედლიანი შენობა, რომელშიც აღმოჩნდა ზარბაზნის 166 ჭურვი (ტაბ. III₉). ნაგებობათა დანიშნულების შესახებ შეიძლება ითქვას, რომ ბუხრიანი შენობებისგან განსხვავებით, ისინი საცხოვრებლად გამოუსადეგარია და მათ მხოლოდ დამხმარე სათავსების (საწყობ-საცავების) ფუნქცია შეიძლება ჰქონოდათ.

გვიანდელი შენობების II ჯგუფს შეადგენს ბუხრიანი მინური ნაგებობები. ციხის ტერიტორიაზე რვა ასეთი შენობაა გამოვლენილი. ერთი მათგანი (5,60x4,70 მ.) გამართულია განვითარებული შუა საუკუნეების სასახლეში (ტაბ. III₂). მეორე ნაგებობა (4,10x3,40 მ.) სასახლეზე გარედან მიუშენებიათ. ორივე შენობის მშრალად ნაგებ კედლებში მეორადი გამოყენებით ჩართული იყო სასახლის კირხსნარის კვადრიანი ქვები და ეკლესიის ლორფინები (ტაბ. III₂). ერთი ბუხრიანი ნაგებობა (4,10x3 მ.) გაუმართავთ განვითარებული შუა საუკუნეების გაუქმებულ მარანზე (ტაბ. IV₁). დანარჩენი შენობები უშუალოდ ზღუდის კედლების გასწვრივ (ტაბ. II, IV_{2,3,4}) ან მის გარეთაა აგებული (ტაბ. II, IV_{5,6}). ისინიც მშრალი წყობითაა ნაგები და მათ კედლებშიც აქა-იქ სასახლის ქვები თუ ეკლესიის ლორფინებია ჩართული. შენობათა ფართობები მოკრძალებულია — 3,20x3,45, 3,80x3,30, 3,60x3,50, 3,30x3,10, 4,20x4,30 მ. ნაგებობები სავარაუდოდ, ყავრით უნდა ყოფილიყო დახურული. ბუხრების გარდა, კედლებში თახჩებიც ჩაურთავთ.

II ჯგუფის შენობების თარიღისა და ფუნქციის შესახებ თავის დროზე ვწერდი, რომ ნაგებობათა თარიღი, სავარაუდოდ, XVII-XVIII სს-ით უნდა განისაზღვროს. ისინი არ წარმოადგენენ რაიმე დროებით, სეზონურ სადგომებს, ვინაიდან ყველა მათგანში ბუხარია გამოვლენილი. თავისი მცირე ფართობის გამო, შენობები ოჯახის საცხოვრებლად არ გამოდგებოდა. ამდენად, უფრო

საფიქრებელი იყო, რომ ეს მცირე ზომის შენობები ოსმალებს აეგოთ ციხისა და მისი მიმდებარე ტერიტორიის გასაკონტროლებლად. ამ მიზნისათვის მათ ციხის ოთხი ძველი კოშკიც უნდა გამოეყენებინათ.¹

ხიხანის ისტორიის შემდგომი კვლევის შედეგად გაირკვა, რომ ოსმალებს ციხესთან კავშირი არასდროს ჰქონიათ XIX ს-ის დასაწყისის ერთი შემთხვევის გარდა, რომელზეც ქვემოთ ვისაუბრებ. უკვე აღინიშნა, რომ ხიხანზე ინტენსიური ცხოვრების კვალი XIII ს-ის შემდგომ თანდათან ქრება. კონკრეტულად რა პერიოდამდე გაგრძელდა ეს პროცესი და საბოლოოდ როდის დაკარგა ციხემ თავისი ფუნქცია — ძნელი სათქმელია. ერთი ცხადია — გვიანდელი შუა საუკუნეების ბოლო ეტაპისათვის ხიხანის ტერიტორია უკვე მიტოვებულია და იქ აღარავინ ცხოვრობდა.

ხიხანის გათხრებისას გამოვლენილი ზემოთ აღწერილი მცირე ზომის მშრალი ნყოფით ნაგები შენობები უნდა უკავშირდებოდეს XIX ს-ის დასაწყისში ციხის ტერიტორიაზე განვითარებულ მოვლენებს. ნერილობითი წყაროებიდან ცნობილია, რომ 1803 წელს აბდულა-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილმა სელიმ-ბეგმა ისარგებლა ახალციხის ფაშის შერიფის რთული პოლიტიკური სიტუაციით, ის ახალციხიდან განდევნა და ფაშობა თვითონ ჩაიგდო ხელთ. ბოლოს მან სულთანსაც ურჩობა გამოუცხადა. ამის გამო, სულთანმა სელიმ-ბეგს ფაშობა ჩამოართვა და სიკვდილი მიუსაჯა. 1809 წელს ახალციხის საფაშოში სიტუაცია გართულდა. მძიმე ეკონომიკური პირობების გამო ხალხში მღელვარება დაიწყო. ამას ისიც დაემატა, რომ სელიმს საკუთარი შვილიც აუჯანყდა. შექმნილი ვითარებით ისარგებლა შერიფ-ფაშამ და ახალციხეში დაბრუნდა. სელიმ-ბეგი იძულებული გახდა ახალციხე მიეტოვებინა და აჭარაში გადასულიყო. 1812 წელს სელიმმა ფაშობა კვლავ დაიბრუნა.² თუმცა, ოსმალთა იმპერიის წინააღმდეგ ურჩობას მაინც განაგრძობდა და პოზიციების გასამყარებლად ამიერკავკასიის იმდროინდელ რუს მმართველებთან კავშირის გაბმას ცდილობდა. 1812 წელს რუსეთ-ოსმალეთის ომი ბუქარესტის ზავით დასრულდა. ზავის პირობებით, ახალციხის კანონიერ მმართველად შერიფ-ფაშა ცნეს. ბუნებრივია, ამის შემდეგ სელიმ ხიმშიაშვილი მეამბოხედ და თვითმარქვია მმართველად იქნა გამოცხადებული.³ სელიმ-ბეგი კარგად გრძნობდა, რომ ადრე თუ გვიან აუცილებლად მოუწევდა სულთანის გამოგზავნილ ჯართან ბრძოლა. ამიტომ, პოზიციების განმტკიცების მიზნით, მან ხიხანს მიაშურა და თავისი ცხოვრების ბოლო რამდენიმე წლის მანძილზე ციხე საიმედოდ გაამაგრა. მომავალი საომარი მოქმედებებისათვის მზადების პერიოდში სელიმსა და მის თანამებრძოლებს გამოუყენებიათ ციხის ძველი გალავანი და კოშკები. ნათქ-

¹ მინდორაშვილი, *ხიხანის ციხე*, გვ. 35.

² *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის*, გვ. 283-284.

³ იქვე, გვ. 287.

ვამის საილუსტრაციოდ აღვნიშნავ, რომ მაგ., ხიხანის მე-4 კოშკის გათხრებისას, მასში აღმოჩნდა გვიანდელი პერიოდის კეცები, ჯამები, ჩიბუხი, ასტამი და სხვა მასალა, რომელიც სელიმ-ბეგის მებრძოლთა დანატოვარი უნდა იყოს. მათვე უნდა აეგოთ ციხის ტერიტორიაზე და მის გარშემო შესწავლილი მცირე ზომის დამხმარე სათავსები და ბუხრიანი შენობები (ტაბ. III₂₋₇, IV).

XIX ს-ის დასაწყისისათვის აბუსერისძეთა სასახლე უკვე დანგრეული იყო. მემბოხეებს სასახლის აღმოსავლეთი ნაწილი გაუნმენდიათ და სასახლის ძველი ქვებითა და ეკლესიის ლორფინებით აქვე აუგიათ ნახევრად მინური ბუხრიანი შენობა, რომელიც ყველაზე დიდია მოგვიანო ხანის სხვა მსგავს ნაგებობებს შორის (ტაბ. I, III₂). თავისი ზომისა და ადგილმდებარეობის მიხედვით, სავარაუდოა, რომ სასახლის ინტერიერში გამართული შენობა სელიმ-ბეგის სამყოფელი იყო. ასეთივე ნაგებობა სასახლისათვის გარედანაც მიუშენებიათ (სელიმის მცველებისთვის?) (ტაბ. I, III₂). დანარჩენი ბუხრიანი შენობების უმეტესობა გალავნის გასწვრივ ან გალავნის გარეთ, ფერდობებზეა აგებული, ისე რომ მემბოხეებს ციხისაკენ მისასვლელი გზა-ბილიკები გაეკონტროლებინათ (ტაბ. II).

1815 წლის გაზაფხულზე სულთანმა სელიმ-ბეგის წინააღმდეგ 15 000 კაციანი ჯარი გამოგზავნა არზრუმის სერასკირის ბაბა-ფაშა ფეჰლევანის მეთაურობით. 12 ათასიანი ლაშქრით გამოვიდა ტრაპიზონის სერასკირი სეიდ-სულეიმან ფაშა. სელიმ-ბეგმა თავი აარიდა მრავალათასიან ჯართან შებმას და 400 მებრძოლით ხიხანის მიუვალ ციხეში გამაგრდა.¹ ორი თვის მანძილზე ამაოდ ებრძოდნენ ოსმალები სელიმ-ბეგს.² ამ ბრძოლის ამსახველი მასალის ნაწილი მიკვლეულია ციხის გალავანზე მიშენებულ ოვალურკედლიან ნაგებობაში (ტაბ. III₃). როგორც უკვე აღვნიშნე, შენობის იატაკზე აღმოჩნდა ერთ ადგილას თავმოყრილი მცირეკალიბრიანი ზარბაზნის 166 ჭურვი (ტაბ. III₄).³ ეჭვს გარეშეა, ჭურვები ეკუთვნოდათ ციხის მცველებს, რომელთაც საბრძოლო მასალა ბოლომდე გამოუყენებელი დარჩათ. ძალით რომ ვერაფერს გახდნენ, ოსმალებმა სელიმ-ბეგი 31 მაისს ციხიდან ლალატიტ გამოიყვანეს. 3 ივნისს ხიხანის ციხის სიახლოვეს მდებარე სოფ. ბაკოს ზემოთ, ადგილ „სერიყანის“ ფერდზე ოსმალებმა სელიმ ხიმშიაშვილს თავი მოჰკვეთეს. ცნობილია მისი უკანასკნელი სიტყვებიც: „მე მჭრით თავს, მაგრამ გეტყვით — გურჯისტანი ოსმალოს სამუდამოდ არ შერჩება. ამის ხსოვნას მე ჩემს შვილებს

¹ იქვე, გვ. 288.

² სახოკია, *მოგზაურობანი*, გვ. 283-284.

³ ზარბაზნის ერთი ჭურვი გამოვლინდა ეკლესიის დასავლეთი კედლის ძირას. ორი ჭურვი მიკვლეულ იქნა ციხის სამხრეთ ფერდობზე მდებარე მარნის გათხრისას. ოვალურკედლიან ნაგებობაში აღმოჩენილი ჭურვები სამი სხვადასხვა კალიბრისაა. ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ მემბოხეებს შეიარაღებაში თუ უფრო მეტი არა, სულ მცირე სამი ზარბაზანი მაინც უნდა ჰქონოდათ.

დავუტოვებ“! სელიმის თავი სულთანისათვის მიუერთმევიათ. თავი შემდგომ სტამბოლში დაუმარხავთ, ტანი კი სელიმის მეუღლეს სოფ. ნიგაზეულში დაუკრძალავს.

სელიმ-ბეგის სიკვდილით დასჯის შემდეგ, ხიხანში გამაგრებულმა მეამბოხეებმა იარაღი დაყარეს. ჩანს, ციხის ოვალურკედლიან ნაგებობაში არსებულ ზარბაზნის ჭურვებს ველარავინ მიხედა და საბრძოლო მასალა განიმარხა. ციხის ტერიტორიაზე და მის სიახლოვეს არსებული პატარა ნაგებობები კი, რომელთაც სელიმ-ბეგი და მისი თანამებრძოლები იყენებდნენ, თანდათან მიწით დაიფარა.

ამრიგად, ხიხანის ციხეზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილი მცირე ზომის ბუხრიანი ნაგებობები თუ სანყო-საცავის ფუნქციის მქონე მიწურები ციხეზე უნდა გაჩენილიყო 1812-1815 წლებში, მას შემდეგ, რაც სელიმ-ბეგ ხიმშიაშვილი ღიად დაუპირისპირდა ოსმალეთის იმპერიას და მრავალრიცხოვან მტერთან ბრძოლის მთავარ სიმაგრედ ხიხანის მიუდგომელი ციხე აირჩია.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

მატიანე ქართლისა — *მატიანე ქართლისა*, ძ. ცხ., ტ. I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, 1955.

მინდორაშვილი, ხიხანის ციხეზე 2013 წელს ჩატარებული — მინდორაშვილი დ., *ხიხანის ციხეზე 2013 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში*, კრ. „აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა“, ტ. II, ბათუმი, 2015, გვ. 132-183.

მინდორაშვილი, ხიხანის ციხეზე 2014-15 წლებში ჩატარებული — მინდორაშვილი დ., *ხიხანის ციხეზე 2014-15 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგები*, კრ. „აჭარა, წარსული და თანამედროვეობა“, ტ. III, ბათუმი, 2017, გვ. 323-379.

მინდორაშვილი, ხიხანის ციხის ისტორიიდან — მინდორაშვილი დ., *ხიხანის ციხის ისტორიიდან*, ძხდ, №8, 2017, გვ. 122-140.

მინდორაშვილი, ხიხანის ციხე — მინდორაშვილი დ., *ხიხანის ციხე*, ბათუმი, 2019.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის — *სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები*, ტ. II, ბათუმი, 2009.

სახოკია, მოგზაურობანი — სახოკია თ., *მოგზაურობანი*, თბილისი, 1985.

One Episode from the History of Khikhani Fortress

Summary

Khikhani fortress is located on the border of Adjara and Shavsheti, on the left bank of the Khikhanis-Tskali River, on an impregnable rock (coordinates: X 0296895, Y 4601756) (Tab. I_{1,2}, II). In 2013-2017, archaeological excavations were carried out on the territory of the fortress. Besides the buildings of the 10th-13th centuries, small dug-outs of dry masonry of a later period were found here; a hearth was also found in some of them (Table II, III_{2,7}, IV). At that time, I considered the mentioned buildings to have been built by the Ottoman conquerors in the 17th-18th centuries. Further research showed that the Ottomans had no contact with Khikhani fortress until 1815. These buildings must be related with the events that took place on the territory of the fortress in the early 19th century.

It is known that in 1803 the ruler of Zemo (Upper) Adjara, Selim-bek Khimshiashvili, captured Pashalik of Akhaltsikhe and finally, he disobeyed the Ottoman sultan. Selim knew well that he would definitely had to fight the Sultan's army. Therefore, in 1812-1815, in order to strengthen positions, he reliably fortified the Khikhani fortress. In addition to repairing the old ramparts and towers, Selim and his comrades built small buildings on the castle grounds and outside the ramparts. Some of them had the function of a warehouse. Buildings with chimneys were supposed to become posts of the Khikhani guards and observation posts.

In 1815, Selim Khimshiashvili and his 400 fighters, who fortified themselves in the fortress of Khikhani, were besieged by the Sultan's army. Part of the material depicting this battle – 166 cannon shells – was traced in the oval-walled building of the castle (Plate III_{3,9}). The shells belonged to the fortress guards, whose ammunition remained unused. Unable to do anything by force, the Ottomans, after two months of fighting, tricked Selim out of the fortress. On June 3 he was executed.

Thus, the later buildings of Khikhani should have appeared on the fortress in 1812-1815, after Selim-bek Khimshiashvili openly opposed the Ottoman Empire and chose the Khikhani fortress as the main stronghold in the fight against numerous enemies.

I

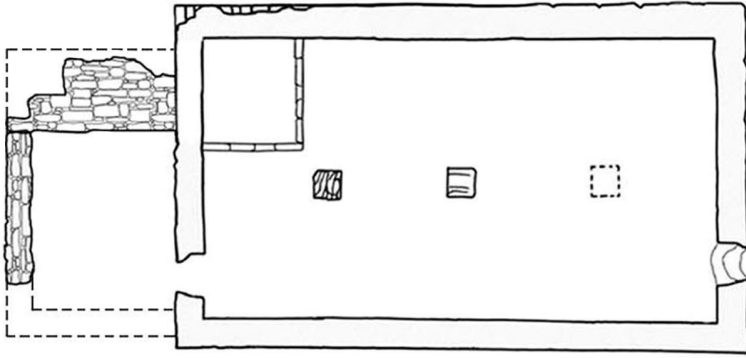

1

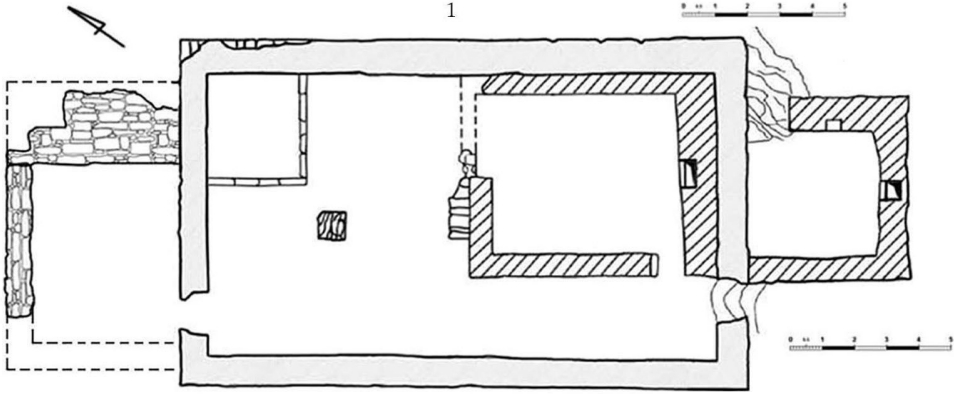

2

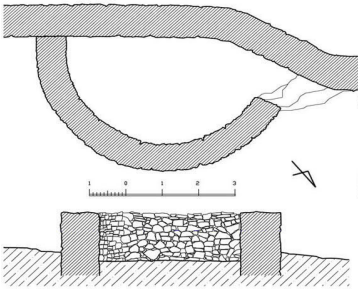
III

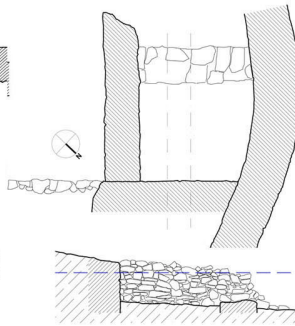
1

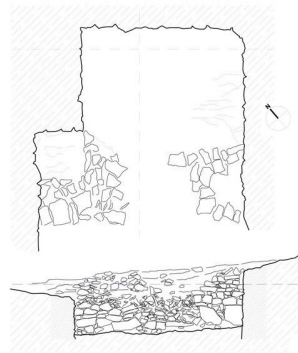
2

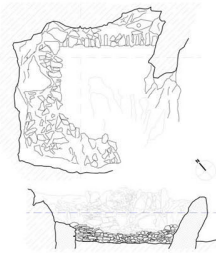
3

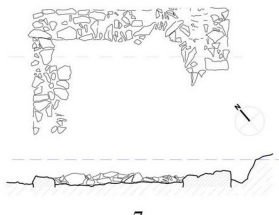
4

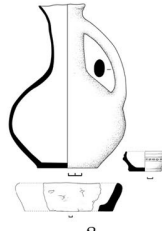
5

6

7

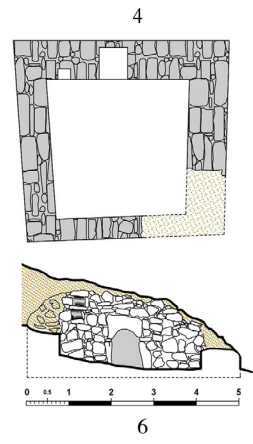
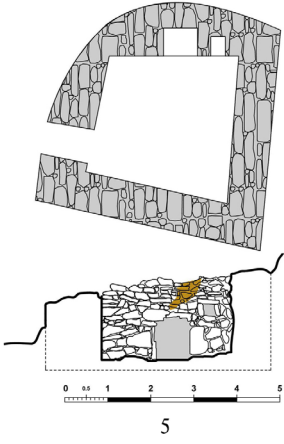
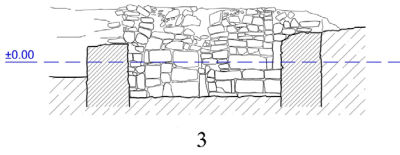
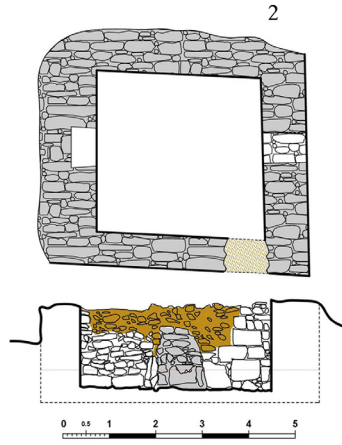
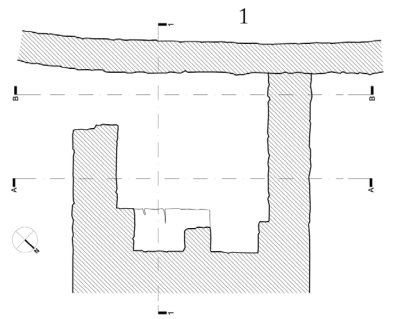
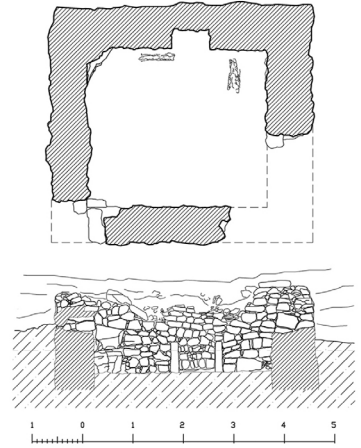
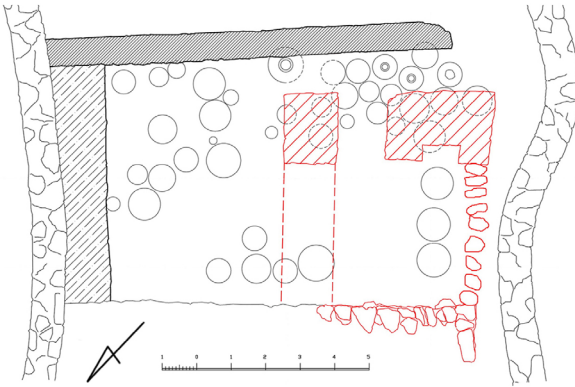

8

9

IV

ტაბულების აღწერა

ტაბ. I. 1. ხიხანის ციხის სასახლე გვიანდელი მინაშენებით. ხედი ჩრდილო-აღმოსავლეთიდან. 2. ციხის მე-2 კოშკი. ხედი დასავლეთიდან.

ტაბ. II. ხიხანის ციხე. გენგეგმა.

ტაბ. III. 1. სასახლის თავდაპირველი გეგმა. 2. სასახლე გვიანდელი მინაშენებით. 3-7. გვიანდელი ნაგებობები. 8. ნაგებობებში მიკვლეული თიხის ჭურჭელი. 9. ზარბაზნის ჭურვები.

ტაბ. IV. ციხის ბუხრიანი შენობები.

Description of tables

Tab. I. 1. The palace of Khikhani Fortress with later constructions. View from the northeast. 2. The second tower of the fortress tower. View from the west.

Tab. II. Khikhani Castle. General plan.

Tab. III. 1. The original plan of the palace. 2. Palace with later additions. 3-7. later buildings. 8. Clay pots found in buildings. 9. Bell shells.

Tab. IV. Chimney buildings of the castle.